

Юлія Блажко

З ІСТОРІЇ ІСНУВАННЯ ЛІТНІХ ТАБОРІВ У БАТУРИНІ У XVIII – XX ст.

У статті досліджується існування в Батурині літніх військових таборів упродовж XVIII – XX ст.

Ключові слова: Батурин, літні табори, 5-та піхотна дивізія, полк, навчання.

В одному з районів Батурина, який має назву Шовковиця, упродовж тривалого періоду функціонували літні військові табори.

У XIX ст. через значні резерви вільної площі землі ця територія була віддана у розпорядження військових. Згідно із запискою командуючого військами Харківського військового округу, в 1869 р. було передано «... в военное ведомство 500 десятин земли в окрестностях Батурина ... для устройства лагеря и барачов ...», що дорівнює близько 550 га ¹.

Та маємо відомості, що територія Батурина використовувалась військовими ще задовго до зазначеного року. У 1740 р. за указом імператриці Анни Іоанівни «... для укомплектования рейтарскими лошадьми полку Нашей Конной Лейбъ-Гвардии, ... въ Батуринѣ и Ямполь, гдѣ мѣста пригодные и луговъ и протчихъ угодій довольно и воды чистые, содержатъ небольшой конский заводъ...». Разом з тим з містами для побудови кінних заводів були віддані кінній гвардії «33 села, 3 деревни и 2 слободки, въ числѣ 2234 дворовъ, со всѣми принадлежностями ихъ, землями и заведеніями...». Проіснував кінний завод 10 років, з 1741 по 1750 рр. У перший рік завод «состоялъ изъ 63 жеребцовъ и 417 кобылъ». Джерелами для функціонування заводу були як грошові збори з населення Батурина та Ямполь, так і натурою, тобто жито, овес та сіно з земель заводу. Крім того, керівником заводу поручиком Лосовим було заведено ще винокуріння, вівчарство, суконну і скляну фабрики. У зв'язку з тим, що у 1750 р. інститут гетьманства відновлюється, гетьманом обирається Кирило Розумовський, завод кінної гвардії було виведено у Тамбовський повіт, а всі землі, що належали їй, 5 червня 1750 р. були віддані у володіння українського гетьмана. Та маємо відомості, що в 1753 р. кінний завод ще діяв у Батурині, але здавав усю свою грошову казну, хліб, фураж управителю К. Розумовського бунчуковому товаришеві Ломиковському².

Можемо припустити, що в Батурині перебували гусарські полки, оскільки відомо, що у 1826 – 1827 рр. у місті винаймався будинок, в якому діяв лазарет 14-го Митавського гусарського полку. Командуючий 4-ою гусарською дивізією звертається до чернігівського губернатора П. І. Могилевського: «Покорнейше прошу Ваше Превосходительство не оставитъ сделать кому следующие предписаніе, о перемене крыши на доме нанимаемомъ въ местечкѣ Батуринѣ для лазарета Митавскаго гусарскаго полка, которая пришла в совершенную ветхость, и о построении в томъ домѣ для зимняго времени двойныхъ оконъ, нужнаго теплаго места, таковой же кладовой и сарая». У 20-х рр. XIX ст. Митавський гусарський полк використав 150 крб. для побудови при будинку лазні «съ прибанкомъ, съньми и паровою ванною; кухни, пекарни, погреба, перестройку печей, подчинку и поддержку: половъ, воротъ и решетчатого забора», що було засвідчено у 1826 р. конотопським маршалом спільно з батуринським земським комісаром. У листі командуючий зазначає: «...равномерно имья честь испрашивать

© Блажко Юлія Анатоліївна – науковий співробітник Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця».

зависящего же отъ васъ распоряженія относительно возвращенія Митавскому гусарскому полку 150 рублей... позначенные деньги хотя и признаны таковыми действительно въ возвратъ полку следующими, но до сих поръ удовлетворенія въ таковыхъ не отъ коль не последовало»³.

З початку 70-х рр. XIX ст. на території Шовковиці розміщувались літні військові табори, і «Батурин был местом лагерной стоянки 5-й пехотной дивизии, 5-й артиллерийской бригады и двух или трех кавалерийских полков»⁴. Відповідно до «Строевой записки о состоянии войск 5-й пехотной дивизии и 5-й артиллерийской бригады» від 29 липня 1869 р., кількість військовослужбовців разом сягала в них 6197 чол.⁵ У складі 5-ої піхотної дивізії було дві бригади: до першої входили 17-ий Архангелогородський та 18-ий піхотний Вологодський полки, до другої – 19-ий піхотний Костромський, 20-ий Галицький полк та 5-ий стрілецький батальйон.

На той час за службу військові отримували кошти, що може підтверджувати записка у військово-похідну канцелярію начальника дивізії, генерал-лейтенанта А. С. Костанди, де він повідомляє: «Всемиловейшее пожалование нижним чинам вверенной мне 5-й артиллерийской бригады на наличие число показания по строевой ... 6140 чел. Всего 1535 р. мною получен и отправлен командирам частей для раздачи по принадлежности»⁶. Цікавим є факт, що цей документ було видано саме у Батурині 31 липня 1869 р.

4 серпня 1869 р. військово-похідною канцелярією було видано документ, згідно з яким «Командующему войсками Харьковского военного округа Господин Император Всемиловейший соизволил пожаловать нижним чинам войск 5-й пехотной дивизии и 5-й артиллерийской бригады, расположенных в Батурине, по 25 коп. на человека»⁷.

Кількість військових, які приходили на літні збори у Батурин, змінювалась кожного року, що впливало на кількість приміщень, найнятих для їх потреб у містечку. У 1871 р. конотопський повітовий справник А. Лазаренко подав рапорт Чернігівському особливому в земських повинностях присутствію про наймання приміщень для розквартирування військ. Повітовим справником було представлено на розгляд 6 умов на найняті ним в м. Батурині будинки для господарських приміщень військ та повідомляю, що для двох драгунських полків не найняті приміщення через брак відомостей, де вони будуть розташовуватись. З рапорту також видно, що кількість військових цього ж року збільшилась «... ввиду увеличенного состава пехотных полков сравнительно с прошлогодним и заявленного мне по этому случаю пребывания начальника 5-й пехотной дивизии, я нашел необходимым для сводных лазаретов 5-й пехотной дивизии, кроме двух домов Дидевича и Новохацкого, занимавшихся в прошлом году этими лазаретами, нанять еще дом Армашевского»⁸.

Перед початком російсько-турецької війни 1877-1878 рр. всі полки 5-ої піхотної дивізії на літні навчання приходили до Батурина. Так, з 1668 р. штаб та стрілкові роти Архангелогородського полку розміщувались у м. Козельці, 1-ий батальйон – м. Кобижча, 2-ий батальйон – м. Остер і 3-ий батальйон – м. Носівка, а на навчання вирушили до Батурина.

У 1873 р. табори під Батурином відвідав Олександр II, і в день його приїзду, 19 серпня, об 11 год. вечора «въ почетномъ караулѣ находилась Шефская рота полка» (Архангелогородського)⁹.

По завершенні російсько-турецької війни полк у 1879 р. знову повертається на Чернігівщину, в м. Козелець. «Полкъ 7 августа былъ встречѣнъ жителями съ духовенствомъ во главѣ, въ 5 вер. отъ города, гдѣ устроены были арки и розставлено нѣсколько шатровъ. При приближеніи полка благочиннымъ собора и городскимъ головою было сказано нѣсколько теплыхъ словъ, съ выраженіемъ радости о возвращеніи полка после трѣхлѣтняго отсутствія...»¹⁰. На 1880 р., згідно зі штатом, у полку було 1440 рядових ниж. чин., 160 ун.-оф., 78 музик. і 106 нерядових.

З 1 квітня почалися полкові збори, а з 1 червня полк перейшов у м. Батурин, де були влаштовані табори всіх полків дивізії. Табірні збори завершилися загальним парадом, який проводив командуючий військами Харківського військового округу

генерал-ад'ютант князь О. М. Дондуков-Корсаков¹¹. Табірні збори в Батурині проходили щороку в період з весни – літа до осені, наприклад, у 1885 р. вони розпочалися з 22 травня та тривали до 1 вересня¹². Але були випадки, коли табірних зборів у Батурині не було, що пов'язувалось із відрядними маневрами та участю у великих зборах. У 1893 р. полк у повному складі переміщається до Батурина для дивізійних зборів, після яких відбулися загонні маневри в Конотопському та Ніжинському повітах. За наявними джерелами та опрацьованою літературою можемо стверджувати, що останні табірні збори 5-ої піхотної дивізії у Батурині проходили у 1895 р., що було пов'язано зі зміною розквартирування її бригад у м. Житомирі.

З 9 жовтня 1866 р. Костромський полк виступив на постійні квартири в м. Борзну, а в подальшому стоянками полку були м. Чернігів, Новгород-Сіверський і Глухів, в останньому він залишався до російсько-турецької війни 1877-78 рр. У зимовий період, з вересня по квітень, згідно зі складеною штабом дивізії програмою, передбачалось проводити заняття грамоти, гімнастики, фехтування, стрільби. Після цього наступали літні збори – ротні, полкові, дивізійні, а з ними – стрільба, стройові, тактичні навчання, знайомство з артилерією і кавалерією, маневри та інше. Дивізійні збори тривали протягом місяця, зазвичай у серпні, і влаштовувалися для 5-ої піхотної дивізії під містечком Батурин Конотопського повіту. Спочатку війська розташовувались на тісних квартирах у містечку та навколишніх селах по лівому березі р. Сейм, а з 1871 р. – стояли у наметах у спеціально влаштованому таборі, «въ 1 верстѣ къ югу отъ мѣстечка»¹³. У серпні 1873 р. та 3 вересня 1875 р. табір відвідав імператор Олександр II.

Крім перелічених вище занять, у Батурині війська вивчали саперну справу. Для цього від дивізії (по два чол. від роти) збиралась особлива команда.

У листопаді 1876 р. 19-ий Костромський полк у складі 5-ої піхотної дивізії, яка на той час уже входила у 9-ий армійський корпус, бере участь у російсько-турецькій війні.

Із завершенням війни, 2 серпня 1879 р. полк повернувся в Глухів, де розташовувався табором до 1 вересня. За цей час полк був переформований з 3-батальйонного в 4-батальйонний, до того ж 1-а стрілкова рота почала називатись 13-ою, 2-а – 14-ою, 3-я – 15-ою. Для утворення 16-ої були виділені люди з усіх інших рот. Потім роти розмістилися по таких містах: Глухів – розміщувався штаб і 1-ий батальйон, Кролевець – 2-ий батальйон, Вороніж – 3-ій, Шостка – 4-ий. У зимовий період 1879-1880 рр. полк проводив звичну діяльність: стройові заняття, вартова служба і т. п. Наприкінці квітня 1880 р. полк перейшов на табірний час в м. Батурин, де залишався до вересня. Впродовж 1881 – 1883 рр. у полку відбувається ряд змін та нововведень: новий штат, нове спорядження та форма одягу.

У 1883 р. табори при м. Батурин відвідав князь Микола Миколайович Старший. Костромський полк брав участь у всіх оглядах і навчаннях, які проводив князь у Батурині¹⁴. Наступний візит до Батурина і літніх таборів Миколи Миколайовича Старшого відбувся у 1895 р. «Городъ и лагерь съ самого утра былъ разукрашенъ флагами, а вечеромъ лагерь былъ роскошно иллюминованъ». 27 серпня о 8-й год. ранку він прибув до Батурина, де його зустрів народ та артилерія, яка була розквартирована в самому місті, а при виїзді з міста – «остальными войсками, разставленными шпалерами по дорогѣ, идущей изъ Батурина къ лагерю». Князем було проведено огляд військ, в ході якого він зауважив: «Сколько ни смотрѣлъ войскъ, но 5 дивизія произвела на меня самое отрадное впечатлѣніе». Увечері великий князь прибув «въ ротонду», де товариством офіцерів було влаштовано «спектакль и послѣ него танцевальный вечеръ».

Наступного дня князь відвідав Воскресенську церкву, оглянув будинок і «сад Кочубея», палац К. Розумовського. «При посѣщеніи сада Кочубея осматриваль погребя и сторожу сада предложилъ нѣсколько вопросовъ, касающихся историческихъ преданій Батурина, между прочимъ спрашиваль: «не знаетъ-ли онъ чего либо о Мазепѣ, не можетъ-ли указать дуба, посаженнаго Маріей Кочубей?», а ввечері «в роцѣ близъ царского барака, началось гулянье и продолжалось до 11 ч.». Весь цей час почергово

три оркестри грали військову музику, а кілька хорів співали військові пісні. «Роща была роскошно иллюминирована: всюду горѣли разноцвѣтные фонари, плоски, всюду красовались флаги и вензеля... – все отображалось въ спокойныхъ водахъ озера». Недалеко від табору, на плацу відбувся показовий бій¹⁵.

1 травня 1883 р. була отримана грамота імператора Олександра III, в якій повідомлялося про пожалування першим трьом батальйонам полку за здійснені подвиги, мужність і хоробрість у війні 1877-1878 рр. георгіївських знамен з написами: першому батальйону – «за переходъ черезъ Балканы въ 1877 г.», другому і третьому – «за переходъ черезъ Балканы въ 1877 г. И за Ташкисень». Але повелінням імператора вказані знамена не були видані, а замість них у 1884 р. було пожалувано одне полкове георгіївське знамено з написами на олександрівських ювілейних стрічках: «1700 г. пѣхотный Николая фонъ Вердена Луцкій полкъ», «19-го пѣхотнаго Костромского полка», «1883 года», на знамені: «за переходъ через Балканы въ 1877 году и за Ташкисень» і «1700 – 1850» і на скобѣ древка – вензель Імператора Петра I»¹⁶. У день полкового свята, 29 червня 1885 р., знамено було урочисто освячено в таборі при м. Батурині.

Полкові табірні збори Костромський полк проводив у Батурині до 1886 р., а з наступного року – під Глуховом, у таборі, влаштованому при с. Нова Гребля, а на дивізійні збори в серпні полк зазвичай ходив до м. Батурина. З 1892 р. на табірний час як на полкові, так і на дивізійні збори Костромський полк знову почав ходити у м. Батурині, а стоянкою полку було м. Ромни. А в жовтні 1895 р. полк переходить на стоянку до м. Житомира¹⁷.

У зв'язку з відходом 5-ої піхотної дивізії у 1895 р. табори, які вона займала при м. Батурині протягом тривалого періоду, на деякий час були закриті¹⁸. За роки перебування дивізії на х. Шовковиці, де розміщувались власне табори, були зведені будинки для офіцерів та казарми для солдатів¹⁹.

На території табору було озеро та побудована гребля. Подальша доля території, де вони розміщувались, пов'язана з існуванням тут «глазной санитарной станции». З 1897 р. «по постановлению военного совета в Батурине учреждается, в виде временной меры, глазная санитарная станция на 500 мест для пользования военных чинов, страдающих глазными болезнями. Их прием проводится в две очереди: с 1 мая по 15 июня и 15 июля по 1 октября, считая в каждой очереди по 500 человек»²⁰. Існування в Батурині літніх військових таборів та військово-санітарної станції було невіддільним одне від одного, в подальшому військові збори і лікувальні сезони розпочинались одночасно.

На лівому березі озера були збудовані бараки, церква та «лічебница». Територія служила рекреаційною зоною як для військових, так і звичайних відпочиваючих. На озері було споруджено три купальні: одна – для офіцерів, інша – для солдатів, третя – для відпочиваючих. Для родин офіцерів були зведені будинки, які надавались на термін служби. Крім того, діяв літній театр, акторами якого були самі військові та їхні рідні, зокрема, Олександр Прокопович Сошницький, Яків Вавилович Рибалов, Борис Михайлович Рождественський та їхні дружини. На території була збудована пекарня та баня. Військові особливої уваги надавали чистоті ставка, щодва роки його чистили з метою недопускання замулювання джерел. Вода спускалась у р. Сейм, шлюзи закривали, а потім знову заповнювали водою²¹.

Подальше відновлення літніх військових таборів після відходу 5-ої піхотної дивізії пов'язане з розміщенням з 1898 р. формувань 44-ої піхотної дивізії, штаб якої перебував в Умані. На дивізійні та полкові збори формування 2-ої бригади дивізії приходили до Батурина. Але полкам довелося обживатися заново, оскільки все табірне облаштування попередньої дивізії зникло. До складу 1-ої бригади 44-ої піхотної дивізії входили 173-ій Кам'янецький полк – місце дислокації – Черкаси, 174-ій Роменський полк – Черкаси, а до 2-ої – 175-ій Батуринський полк – Умань, з 1910 р. – Глухів, 176-ій Переволоченський полк – Звенигородка, а також 44-а артилерійська бригада. У 1898 р. військові табори відвідав імператор Микола II. «Командир 175-го пехотного Батуринского полка полковник Иванов 18 марта 1898 г. представлялся Николаю II»²².

З початком військових зборів формувань 44-ої піхотної дивізії розпочиналися лікувальні сезони військово-санітарної станції. Так, «С 1 мая 1904 г. в Батурино открылся лечебный сезон на военно-санитарной станции. Пока прибыли два офицера, шесть врачей, и 6 фельдшеров и 300 больных нижних чинов. Дачников пока нет, но в этом году, предполагают, их будет довольно много»²³.

27 травня 1913 р. табірне розташування 175-го піхотного Батуринського полку та 176-го піхотного Переволоченського полку 2-ої бригади 44-ої піхотної дивізії відвідав командир 21-го армійського корпусу Олексій Євграфович Чурін. Ним докладно було оглянуто влаштування полків, стрільбище, зведено лазарет та польову хлібопекарню²⁴.

Табори при м. Батурин відвідували не тільки очільники Російської імперії, військові чини, а й духовні особи. Цього ж дня «в 10 ч. 20 м. веч., прибылъ въ г. Конотопъ для дальнѣйшаго слѣдованія в м. Батуринъ – въ лагерное расположение Батуринскаго и Переволоченскаго полковъ» преосвященнѣйший Василій, єпископ Чернігівський та Ніжинський. По дорозі до Батурина владика оглянув Варваринську Покровську церкву у с. Митченки. Особливу увагу єпископ звернув на рукописне Євангеліє, написане уставом та подароване в 1606 р. протопопом Домбровським. 28 травня «въ 9 ч. утра владыка прибылъ в лагерь 2 бригады 44 пѣх. дивизіи – Батуринскій и Переволоченскій полки – при м. Батуринѣ». При в'їзді в табір владика зустрічали начальник табірних зборів генерал-майор В. М. Свяцький, командир Переволоченського полку полковник С. І. Гаврилов та командуючий Батуринським полком полковник Госсє.

«Его преосвященство прослѣдовало между шпалерами выстроившихся по обѣ стороны дороги полковъ. Владыка остановился въ офицерскомъ собраніи Батуринскаго полка.

Въ это время полки свернулись в колонны и расположились покоемъ около устроеннаго, впереди лагеря церковнаго навѣса. Въ послѣднемъ владыка, соборнѣ съ мѣстнимъ духовенствомъ, совершилъ молебствіе, послѣ котораго его преосвященство сказалъ присутствующимъ офицерамъ и нижнимъ чинамъ привѣтственное слово и благословилъ на предстоящія лѣтнія занятія.

Послѣ этого владыка обошелъ ряды и лагерное расположение Батуринскаго и Переволоченскаго полковъ, окропляя святой водой войска и полковыя знамена.

Нижніє чини пѣли «Спаси, Господи, люди твоя», а полковыє хоры музики играли «Коль славенъ».

Далі єпископ Василій «прослѣдовалъ въ м. Батуринъ». По дорозі до міста він відвідав палац К. Розумовського, який на той час відновлювався за кошти одного з нащадків (Каміла Львовича). В самому ж місті владикою було оглянуто «попелище, гдѣ когда то были усадьбы и дворець гетмана Мазепы», будинок В. Кочубєя.

Відвідавши визначні історичні місця, владика «проследовал» у саме місто, де оглянув святині. «Въ этой церкви (Воскресенскій церкви-усипальниці) обрацали на себя внимание двѣ люстры, подаренныя гр. Разумовским, кресло, бывшее на горнемъ мѣстѣ и памятникъ въ самомъ храмѣ на могилѣ гетмана Разумовскаго, погребеннаго въ склѣпѣ подъ спудом. Отсюда владыка посѣтилъ Покровскую церковь, гдѣ поклонился чудотворной иконѣ Богоматери Долгской»²⁵.

Далі єпископ поїхав у м. Конотоп, де разом з місцевим духовенством відслужив панахиду на могилі колишнього командуючого військами Київського військового округу, генерал-ад'ютанта М. І. Драгомирова.

Маємо відомості, що на території Батуринських таборів планувалося розташування кавалерії. 12 березня 1906 р. «Батуринскую глазную военно-санитарную станцию», розташовану на х. Шовковиці, відвідав генерал штабу Київського військового округу з метою огляду військового поля скасованого Батуринського табору «для определения пригодности его в качестве учебного поля для кавалерии. В настоящее время это поле находится в ведении Курской военно-инженерной дистанции Киевского военного округа и сдается в аренду под посевы». Передбачалось заснувати тут табірні збори для 2-х кавалерійських дивізій – однієї драгунської та однієї козацької²⁶. «При местечке Батурино встречаются те же удобства для сбора на тесные квартиры кавалерии».

лерийской дивизии...». Дивізійний штаб та одну бригаду передбачалося розмістити у самому містечку, один полк – у с. Митченки, ще один міг стати в с. Обмачево, а в «окресностях находятся обширные поля для кавелерийских учений»²⁷.

Існування літніх військових таборів під Батурином мало неабияке значення для місцевих жителів і полягало в тому, «что Батуриин, с экономической точки зрения, только и жил лагерями, все его производство было рассчитано на летнее время, купцы запасались всяким товаром только для летнего времени, продукты сельского хозяйства сбывались исключительно солдатам, наконец, все состояния в Батуриине сделаны исключительно поставками на военное ведомство»²⁸. Про це свідчить і ряд повідомлень у пресі чи в спогадах старожилів міста: «30. 08 1895 г. в 10 утра будут продаваться бракованные лошади 27 Киевского драгунского полка. Торговать будут два здешних торговца Карнаух и Русаков»,²⁹ «После учреждения в Батуриине глазной военно-санитарной станции, военное поле упраздненного батуринского лагеря, составляющее 351 десятину в орном отрубном куске, находящееся в 15 верстах от Батурина, сдается в аренду по 18 рублей за десятину, позже – 11 рублей 75 копеек»³⁰, «Григорій Мохна, місцевий промисловець по заготівлі великої рогатої худоби, мав велику скотобійню. До Григорія Микитовича в дореволюційні часи приїздили військові і уклали угоди про постачання м'яса військовослужбовцям таборів»,³¹ «На хуторі Поросючка жила сім'я поміщика Астаф'єва Петра. Він вирощував овес для потреб армії і постачав її царській армії»³².

Таким чином, існування таборів поблизу Батурина сприяло розвитку місцевого сільського господарства та поставкам його продукції для потреб армії, розвивало підприємництво і торгівлю і, крім того, давало можливість жителям містечка та округи мати роботу по обслуговуванню життєдіяльності таборів чи стати на військову службу. Разом з тим були і негативні приклади, пов'язані з перебуванням військових у Батурині. Подеколи це викликало протести місцевого населення. Так, у грудні 1905 р. зібрався натовп людей у кількості 600 чол., які виявили своє вороже ставлення до 10 нижчих чинів при одному офіцеріві від 168-го Острозького полку (поправка – Острозький полк мав порядковий номер 167, а № 168 – Миргородський полк). Після усних пропозицій розійтись пристав передав справу вирішення суперечки «командиру воинского отряда подпоручику Острозького полка Подкалачнику». За командою підпоручика у натовп людей було здійснено кілька пострілів. Убито запасного унтер-офіцера Петра Северина, який і був ватажком натовпу. За телеграмою приставу в м. Батуриин на посилення був висланий взвод драгун Ізюмського полку»³³.

Негативно позначились навчання військових і на стані пам'яток Батурина. Так, «замок (палац К. Розумовського) принадлежал военному ведомству, то его и стали употреблять во время учений и маневров. Вся площадка перед замком была изрыта траншеями, а некоторое время в самом замке и его парке был размещен драгунский эскадрон. Наконец, присоединилось и еще одно побочное обстоятельство: как раз через долинку против замка было отведено на лагерное время место для известных домов, отличающихся красными фонарями. Их обитательницы вместе с поклонниками избрали местом своих ночных прогулок несчастный замок, и можно вообразить себе, что здесь творилось! Днем туристы, отвбывающие капиталы и лепку, ночью – развальные кампании с выпивкой и закуской»³⁴.

У 1925 р. при навчанні бойових частин 7-ої дивізії було завдано значних пошкоджень палацу К. Г. Розумовського та кам'яній греблі І. Мазепи. На такі дії Конотопська окружна інспектура народної освіти підготувала звернення до штабу 7-ої дивізії про недопущення руйнації історичних пам'яток Батурина. Окружна інспектура просить звернути особливу увагу на палац К. Розумовського як на найцінніший пам'ятник архітектури XVIII ст. «... сотрясения стрельбой и взрывами, производимыми вблизи него, не могут не отразиться на его целостности, а посему окрино просит вас перенести возможно дальше (не менее чем на 1,5 в.) артиллерийский полигон и не менее чем на 1,2 версты все прочие, и ближе также не производит никаких учений и упражнений»³⁵.

Після Першої світової війни літні військові табори відновлюють своє функціонування. Використовувалися військовими з 20-х рр. XX ст. до 2000-х років.

У 20-х рр. XX ст. над комсомольською організацією Батурина здійснювала шефство 7-а дивізія, яка на літній час приїздила в Батуринські табори. Під команду військових шефів неодноразово комсомольці Батурина і навколишніх сіл в «строевом» порядку з гвинтівками у повній військовій готовності ходили за 25-30 км вночі, потім після привалу «делились на красных и синих и проводились довольно утомительные военные занятия». При Батуринських таборах у ті часи перебувала частина особливого призначення (ЧОП), яка вела боротьбу з різними бандами. Для особливої боротьби іноді залучались і комсомольці, яким давались конкретні завдання (Степан Михайлович Горбанівець виконував завдання чопівця – Івана Базалія)³⁶.

У 1925 р. у Батурині перебував 7-ий артилерійський полк 15-ої Сиваської дивізії. Також у цей час військовими було прокладено вузькоколійку на кінній тязі по центральній вулиці Батурина спочатку до військових таборів, а з початку 30-х рр. її було продовжено до бахмацького залізничного вузла. Послугами вузькоколійки користувались не лише військові, а й місцеве населення, але за певну плату. Проїснувала вузькоколійна дорога до 1936 року, а потім її розібрали^{37, 38, 39, 40, 41}.

У 20-30-х роках XX ст. у таборах дислокувались військові з'єднання різноманітного призначення. Однак порядкові номери і кількісний склад тих, що перебували тут перед війною, невідомі. Відомі лише порядкові номери окремих полків, що перебували тоді в таборах – 19, 20, 21⁴².

Після Другої світової війни військові табори під Батурином були відновлені наказом міністра оборони СРСР М.О. Булганіна у квітні 1954 р. для організації літнього навчання військ 81-ої гвардійської механізованої дивізії. Табір розташовувався у сосновому борі, що був розділений озером на дві частини – південну та північну, за декілька кілометрів з південного (правого) боку Батурина, за лісом, був 12-кілометровий військовий полігон, що тягнувся до с. Красного, а на заході обмежувався х. Веселим Городищенської сільради. Порядок розміщення частин, що входили до складу 81-ої гвардійської механізованої дивізії, був таким: 235-ий стрілецький полк (командир – полковник Кисельов), 238-ий стрілецький полк (командир – полковник Галабурда), 233-ий стрілецький полк (командир – полковник Сологуб), 94-ий танковий батальйон (пізніше перетворений у полк) (в. о. командира – начальник штабу Голосань), 91-ий артилерійський полк (прізвище командира невідоме). До складу дивізії входили також окремий батальйон зв'язку, винищувально-танковий дивізіон, зенітний дивізіон (теж пізніше перетворений у полк), замикав табір дивізійний лазарет.

Скраю від Конотопської траси розташовувався дивізійний будинок культури. У північній частині табору розташовувались дивізійні склади – боєприпасів, продовольчі, речові. На території табору існували тоді 2 солдатських і 1 офіцерська їдальні. Дивізія мала повний штат мирного часу. В 1960 р. перейшла на скорочені штати.

Полігон табору раніше використовувався для навчальних бомбометань авіаполком, що базувався в м. Конотоп, проходили тут і навчальні стрільби артилерійсько-танкової техніки.

У 1968 р. 81-а гвардійська механізована дивізія, згідно з наказом, перебазувалась на Далекий Схід – ст. Березань, а в табори під Батурином перемістили частини 46-ої механізованої дивізії⁴³.

За спогадами старожилів, «від старих будівель літніх таборів XIX ст. залишився лише погріб, всередині дуже великий і міцний. Заново були розбиті алеї по території і розчищені старі. Сосновий ліс з лівого боку від озера насаджувався перед війною, а старий ліс, в якому розміщувались табори XIX ст., був по праву сторону від озера. В 50-х роках XX ст. на території таборів розташовувався центр для навчання військ, на території склади продовольства і боєприпасів – «НЗ». На території розташовувались літній кінотеатр, танцмайданчик, вечорами зажди грав військовий оркестр, літній театр, три літні їдальні. Існували нові купальні на озері окремо для солдатів і офіцерів. До і після війни озеро чистили»⁴⁴.

На огляди військ, що перебували в літніх таборах у Батурині в різні роки, приїздили воєначальники Радянського Союзу. У 60-х рр. військових відвідав маршал

двічі Герой Радянського Союзу Петро Кирилович Кошовий (1904 – 1976), приблизно у 1973 – 1975 рр. – генерал-полковник, двічі Герой, командир 13-ої гвардійської дивізії, яка героїчно захищала Сталінград, Олександр Ілліч Родимцев (1905 – 1977), у 1979-1980 рр. – Борис Всеволодович Громов (1943 р. н.), Герой Радянського Союзу, командуючий 40-ю армією (1987 – 1989)⁴⁵.

У 80-х рр. ХХ ст. у батуринських таборах проводили навчальні збори студенти Київського університету ім. Т. Г. Шевченка, приймали присягу і отримували військове звання. Серед них були і відомі особистості – В. Литвин, М. Томенко.

У період з 1981 по 1999 рр. на військовий полігон на навчання приходила Конотопська мотострілецька дивізія № 68180, яка підпорядковувалась Київському військовому округу. У березні 1990 р. дивізію було скорочено, і вона перетворилась на «Базу хранения вооружения и техники» (БХВТ). У 1996-1997 рр. базу, як дивізію, скоротили, було сформовано ракетну бригаду, яка підпорядковувалась Чернігівському оперативному командуванню⁴⁶.

Останніми роками існування військових таборів були 2000 – 2003. У цей час караульну службу здійснювала військова частина А 1002 м. Конотоп. До обов'язків караулу входила охорона полігону та речових складів. У період зазначених років навчання проходили з'єднання ракетної бригади, яка підпорядковувалась Чернігівському оперативному командуванню. Відбувалося воно у два етапи: перший – розпочинався у березні та тривав до червня, другий – з 15 жовтня по 1 грудня. 2003 р. – це останній рік, коли територія востаннє використовувалась військовими. Склади, що ще були на території таборів, та всю техніку військової частини А 1002 було розформовано та перевезено до різних міст України, більша частина – у м. Кременчук Полтавської області.

Таким чином, упродовж тривалого часу територія Батурина використовувалась військовими для проведення навчань у літній період. Важко перерахувати кількість полків, які проходили тут навчання. Це може стати темою для наступних досліджень, адже дане дослідження не є інформативно повністю вичерпаним. Можемо відмітити, що їх існування мало як позитивний, так і негативний вплив місцевого населення. Функціонування літніх таборів поблизу Батурина сприяло розвитку місцевого сільського господарства і поставкам його продукції для потреб армії, розвивало підприємництво та торгівлю і, крім того, давало можливість жителям містечка та округи мати роботу по обслуговуванню життєдіяльності таборів чи стати на військову службу. Разом з тим навчання негативно позначились на стані пам'яток архітектури Батурина, особливо палацу К. Г. Розумовського.

Сьогодні територія військових таборів за призначенням не використовується, а від озера, води якого мали лікувальні властивості, залишилася суха місцина.

1. Російський державний воєнно-історичний архів (далі – РДВІА), ф. 970, оп. 1867, спр. № 19.
2. История лейб-гвардии Конного полка 1731 – 1848. Сост Анненковъ. Ч.І. – СПб., 1849. С.33 – 34, 67 – 68.
3. Державний архів Чернігівської області, ф. 128, оп. 1, спр. 3078, арк. 178.
4. Документ № 183. Зі статті І. Іноземцева «Батуринские памятники» у журналі «Исторический вестник» // Батурин: сторінки історії: Збірник документів і матеріалів / ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка та ін.; Редколегія: О.Б. Коваленко та ін. – Чернігів, 2009. – С.301.
5. РДВІА, ф. 970, оп. 1867, спр. 17, арк. 76.
6. Там само.
7. Там само.
8. Документ № 172. Рапорт Конотопського повітового справника А. Лазаренка Чернігівському особливого в земських повинностях присутствію про наймання приміщень для розквартирування військ // Батурин: сторінки історії: Збірник документів і матеріалів / ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка та ін.; Редколегія: О.Б. Коваленко та ін. – Чернігів, 2009. – С.275 – 276.

9. Николаев Н. Г. История 17-го пехотного Архангелогородского Его Императорского Высочества Великого Князя Владимира Александровича полка. 1700 – 1900. – СПб., 1900. – С. 387 – 388.
10. Там само, с. 385.
11. Там само, с. 487.
12. Там само, с. 489.
13. Богданович В. Краткая история 19-го пехотного Костромского полка с 1805 по 1900 гг. – Житомир, 1900. – С. 203 – 204.
14. Там само, с. 274 – 277.
15. Киевлянин. – 1895. – № 239. – Август. – С.3.
16. Богданович В. Краткая история 19-го пехотного Костромского полка с 1805 по 1900 гг. – Житомир, 1900. – С. 277.
17. Там само, с. 278, 280 – 281.
18. Чернігівське слово. – 1914.
19. Киевлянин. – 1913. – Май.
20. Киевлянин. – 1898. – Март.
21. Науковий архів НІКЗ «Гетьманська столиця». – Ф. 14, ВО 69-14, спр. 69, арк. 68.
22. Киевлянин. – 1898. – Март.
23. Киевлянин. – 1904. – Май.
24. Черниговское слово. – 1914. – № 1869.
25. Черниговское слово. – 1913. – № 1869.
26. Киевлянин. – 1906. – Март.
27. РДВІА, ф.846, оп. 16, № 19173, арк.178.
28. Иноземцев И. Батуриные памятники // Исторический вестник. Т. 71. – 1898. – С. 1058.
29. Киевлянин. – 1895. – Август.
30. Киевлянин. – 1901. – Июнь.
31. НА НІКЗ «Гетьманська столиця». – Ф. 14, ВО 69-14, спр. 69, арк. 159. Спогади Васильєвої Н. П.
32. НА НІКЗ «Гетьманська столиця». – Ф. 14, ВО 69-14, спр. 69, арк. 185. Спогади Ковтун І.П.
33. Документ № 202. З доповіді начальника Чернігівського губернського жандармського управління департаменту поліції про заворушення в Батурині // Батурин: сторінки історії: Збірник документів і матеріалів / ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка та ін.; Редколегія: О.Б. Коваленко та ін. – Чернігів, 2009. – С.330-331.
34. Иноземцев И. Батуриные памятники // Исторический вестник. Т.71. – 1898. – С. 1058.
35. Документ № 298. Звернення Конотопської окружної інспектури народної освіти до штабу 7-ї дивізії про недопущення руйнації історичних пам'яток Батурина // Батурин: сторінки історії: Збірник документів і матеріалів / ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка та ін.; Редколегія: О.Б. Коваленко та ін. – Чернігів, 2009. – С.442.
36. НА НІКЗ «Гетьманська столиця». – Ф.18, ВО 68-18, спр. 68, арк. 70.
37. НА НІКЗ «Гетьманська столиця». – Ф.14, ВО 69-14, спр. 69, арк. 5-6. Спогади Жука С.С.
38. НА НІКЗ «Гетьманська столиця». – Ф.14, ВО 69-14, спр. 69, арк. 130. Спогади Кабанець М.П.
39. НА НІКЗ «Гетьманська столиця». – Ф.14, ВО 69-14, спр. 69, арк. 181 – 182. Спогади Біженко Ю.Ф.
40. НА НІКЗ «Гетьманська столиця». – Ф.14, ВО 69-14, спр. 69, арк. 5-6. Спогади Жука С.С.
41. НА НІКЗ «Гетьманська столиця». – Ф.14, ВО 69-14, спр. 69, арк. 181 – 182. Спогади Червонящого М.С.
42. НА НІКЗ «Гетьманська столиця». – Ф.14, ВО 69-14, спр. 69, арк. 5-6. Спогади Жука С.С.

43. НА НІКЗ «Гетьманська столиця». – Ф.14, ВО 69-14, спр. 69, арк. 142. Спогади Задка В.П.
44. НА НІКЗ «Гетьманська столиця». – Ф.14, ВО 69-14, спр. 69, арк. 13. Спогади Коростишівець А.І.
45. НА НІКЗ «Гетьманська столиця». – Ф.14, ВО 70-14, спр. 70, арк. 183. Спогади Горшкова В.О.
46. НА НІКЗ «Гетьманська столиця». – Ф.14, ВО 70-14, спр. 70, арк. 184. Спогади Парфененка М.М.

В статті досліджується існування в Батурині літніх військових таборів на протязі XVIII – XX вв.

Ключеві слова: Батурин, літні військові табори, 5-я піхотна дивізія, полк, навчання.

The article examines the existence of Baturin summer military camps throughout the XVIII – XX centuries.

Key words: Baturin, summer camps, 5th Infantry Division, Regiment, training.

